

Toleranța și intoleranța religioasă în Transilvania după Reforma religioasă

JÓZSEF MARTON

Asupra complexității fenomenului prin care Principatul Transilvaniei a devenit un „*Babel al religiilor*” și în același timp „*tărâmul libertății confesionale*” este dificil a găsi explicații fără echivoc. Privind problematica transilvăneană a toleranței și intoleranței confesionale într-o manieră cât mai diversificată, vom primi răspunsuri satisfăcătoare pentru semnificația acestora.

În cazul în care discutăm această problemă, fără a avea în considerația situația medievală premergătoare, atât socio-politică, cât și cea economică a Principatului, atunci evoluția confesională și istorică a regiunii produce o îngustare a opticii istorice în direcția unui confesionalism îngust. Această abordare deformează perspectiva asupra toleranței și intoleranței religioase din Transilvania în funcție de confesiunea căreia îi aparține cercetătorul. În acest caz, dacă se iau în considerare în cadrul cercetării evoluției Reformei numai componentele religioase ale schimbărilor, atunci reflecția este deformată de preconcepții asupra romano-catolicismului medieval retrograd. Adeseori se ajunge la capcana concluziei, în cazul unei astfel de abordări, că Biserica Romano-catolică a fost într-atât de „stricată” încât singură Reforma putea să o re - formuleze. Luând însă în considerare schimbările politice și sociale premergătoare și simultane care au intervenit pe parcursul diversificării și evoluției Reformei, vom avea o imagine cât se poate de bine conturată a toleranței și intoleranței religioase din Principat. Este deci necesar să reflectăm asupra unor fenomene sociale cu consecințe asupra evoluției istorice, pentru ca aceasta să întărească dialogul nostru despre latura comprehensivă a ideii de toleranță. Totodată printr-o viziune echilibrată vom afla răspunsuri, până astăzi căutate, asupra semnificației conceptului de toleranță.

Situația premergătoare Reformei transilvănene

Episcopia transilvăneană fondată de regele Ștefan cel Sfânt (din 1322: Episcopia de Alba Iulia), în denumirea sa, reflectă existența unei practici bizantine. Explicația posibilă a acestei situații derivă din faptul că din cele zece episcopii fondate de regalitate, cea din Transilvania (*Episcopus Ultrasyllvanus*- ori *Transilvaniensis*, din 1187 *Episcopus Transylvanus*) avea centrul la Alba Iulia (Gyulafehérvár), care a fost în proprietatea unchiului său: Gyula. Alți cercetători consideră că aceasta se datorează unei moșteniri bizantine, datorate

episcopiei misionare conduse din 953 de ierarhul Sfântul Ieroteu. Firesc, înființarea Episcopiei transilvănene a fost de rit catolic, dar în denumirea sa a păstrat trimiterea la regiunea pe care a deservit-o.¹ Despre situația juridică a acesteia putem spune faptul, că din momentul înființării până în 1930, deci 900 de ani a aparținut Arhiepiscopiei de Kalocsa (HU), iar din 1930 până la 5 august 1991 a fost episcopia sufragana a Arhiepiscopiei Romano-catolice de București. Începând cu 5 august 1991 a devenit Arhiepiscopie de sine stătătoare.² Prin înființarea și organizarea Episcopiei de rit latin, Transilvania atât din punct de vedere ecleziastic, cât și economic și social s-a alăturat „Vestului”. Dezvoltarea spirituală, economică a continentului în evul mediu nu a lăsat neatinsă nici situația Episcopiei și a credincioșilor aparținători. Cu toate că aproape din toate punctele de vedere (economic, social, ecleziastic), comparativ cu Vestul european, se poate surprinde dezvoltarea progresivă a regiunii, dar este sesizabilă și o „rămânere în urmă”, o defazare a ei. În această dezvoltare progresivă un rol proeminent l-au avut prelații Episcopiei. Ierarhia instituției a fost devotată implementării progresive a modelului administrativ și normelor Vest europene, prin aceasta ridicând și situația spirituală, culturală și civilizația credincioșilor.

Sușinem în continuare, că la sfârșitul Evului Mediu locuitorii creștini ai Transilvaniei s-au ridicat la nivelul spiritual și intelectual al Vestului european. Biserica și-a definitivat construirea instituțiilor reprezentative. În orașe au luat ființă și au funcționat școli și spitale. Credincioșii s-au atașat de Biserica, care îi reprezenta. Aceea care au fost mai înstăriți au lăsat moștenire testamentară donații pioase: mănăstirilor, bisericilor parohiale și capitlurilor. Reprezentanții formelor de devoțiune modernă au avut libertatea de a circula în teritoriu. Cu ajutorul limbii latine, limba de comunicare a Europei, s-au organizat dispute despre problemele credinței, atât de teologi germani sau italieni, gășind aici comunități religioase interesate de astfel de dezbateri.

O scurtă prezentare a Reformei transilvănene

Prin colapsul regalității maghiare la Mohács (1526) în noul stat transilvănean născut ca urmare a agresivității Imperiului Otoman, s-a creat o nouă realitate socială și religioasă. Metamorfoza acestei regiuni a asigurat teren propice pentru evoluția Reformei în zonă. Spiritualitatea promovată de Luther și discipolii lui, au ajuns în localitățile săsești ale Principatului, mai apoi s-au

---

¹ Kristó Gyula, *A vármegyéek kialakulása Magyarországon*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988, p. 482.

² Jakubinyi György, *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*, Gyulafehérvár, 2004, p. 20.

propagat în mediul etnic mixt (germano-maghiar) al orașelor transilvănene și într-un final au atins și populația maghiară.

După moartea episcopului Ioan Statileo (1542) regina Izabella, ca și moștenitoarea prerogativelor regale din considerente politice și personale, a decis să nu permită instalarea unui nou episcop romano-catolic. Cu toată împotrivirea prepositului Ferenc Székely Medgyesi, mai întâi căpitanul Serédi Gáspár (reprezentantul lui Ferdinand de Habsburg I), mai apoi regina Izabella și fiul său Ioan Sigismund, care au părăsit rezidența regală din Buda, au confiscat toate bunurile episcopale cât și palatul episcopal din Transilvania.³ Dieta din 1544 care a avut loc la Turda, i-a transmis reginei: „*bunurile episcopiei să nu le doneze, să nu le înscrie, sau să nu le zălogească*”.⁴ Acest sfat a fost urmat întocmai de regina Izabella (nu a donat bunurile episcopale), dar le-a confiscat în favoarea Trezoreriei transilvănene. Ca urmare încă din 1544 a început secularizarea bunurilor episcopale și prin aceasta distrugerea Episcopiei romano-catolice. Pentru o perioadă de 160 de ani în Transilvania nu a putut fi episcop romano-catolic, datorită dreptului său de moștenitor, în virtutea căreia putea să revendice toate bunurile secularizate în favoarea Bisericii pe care o reprezenta.⁵

Anul 1556 poate fi considerat ca și o piatră de hotar, nu numai din punctul de vedere al înființării Principatului Autonom al Transilvaniei, dar și din punct de vedere confesional. Acest an este anul nefast al Episcopiei catolice transilvănene, pentru că Dieta (25 noiembrie 1556, Cluj) și nobilimea care a compus-o, a decis secularizarea tuturor bunurilor catolice: a Capitlului din Alba, a Conventului din Cluj-Mănăstur, a mănăstirilor și bunurilor parohiale. Acestea, ca și bunuri ale statului, au fost puse la dispoziția reginei Izabella și prințului Ioan Sigismund, proaspăt întorși din pribegia poloneză.⁶ Acest pas a fost unul hotărâtor pentru desființarea instituțiilor centrale romano-catolice. Tot în acel an, prin hotărârea Dietei din Sebeș, s-au expulzat călugării și episcopul romano-catolic Pál Bornemissza.⁷

În viziunea protestantă tot anul 1556 înseamnă „*momentul de turnură în istoria Reformei transilvănene*”.⁸ Loțiitorul regelui a devenit nobilul Péter

³ Veszely Károly, „Mik voltak okai annak, hogy Luther Márton újítása oly korán terjedhetett el az erdélyi szászok között?” In: *Gyulafehérvári füzetek III/II*, Gyulafehérvárt, 1890, p. 15.

⁴ Szilágyi Sándor: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE)*, I, Budapest, 1875-1889, 1892-1898. p. 189.

⁵ Cf. Meszlényi Antal, *A magyar jezsuiták a XVI. században*, Budapest, 1931, p. 90; Szekfű Gyula: *Magyar történet III*, Budapest, 1943, p. 263–270.

⁶ Veszely, *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*, I, p. 168.

⁷ *Ibidem*, p. 167.

⁸ Tőkés László, „Kálvin és a kálvinizmus Romániában, illetve Erdélyben” In: *Református Kalendárium a 2009. évre*, Királyhágómelléki Református egyházkerület, Nagyvárad, p. 75.

Petrovics tutorele micului prinț, care a fost un adept înflăcărat al Reformei. Prin Petrovics adepții noii spiritualități au primit mână liberă în propagarea ideilor lor, dar și un susținător proeminent în politica Principatului. Nu este deci, deloc întâmplător faptul că după acest moment surprindem o schimbare în masă a confesiunii în cadrul nobilimii transilvănene. Prin aderarea la Reformă, nobilimea care a părăsit romano-catolicismul, a devenit social independentă și economic motivată, prin implementarea conceptului de *cuius regio eius religio*. Prin acest pas Reforma și-a câștigat adepți în Partium, Câmpia Transilvaniei și în zonele mai înstărite ale Secuimii (excepție fac zonele mai sărace ale Secuimii: Ciuc, zona Superioară din Trei Scaune, partea de Est a Scaunului Odorhei și regiunea Nirajului Superior)⁹ Răspândirea Reformei nu a mai avut nici un impediment. La zece ani de la această dată, în Dieta de la Turda din 10 martie 1566, nobilimea protestantă numeric superioară în forul legislativ, au decis exilarea preoților catolici: „*prin voință comună am decis, că persoanele aflate în ordinele bisericești, care sunt atașate științei papale și învățăturii de sorginte omenească, și care nu voiesc să se convertească, din regatul Măriei sale să fie îndepărtați.*”¹⁰ Această lege tendențioasă a grăbit destrămarea comunităților romano-catolice, fiind premisa și partajului protestant ulterior pornit „uniform” la nivelul Principatului.¹¹

Toleranța confesională transilvăneană în oglinda legislației Dietei

Având în vedere aceste premise, este necesar și posibil să vorbim despre toleranța și intoleranța transilvăneană, pentru că, în comparație cu Europa, Principatul a arătat o toleranță remarcabilă față de apariția diverselor curente protestante. Încă din 1563 Dieta s-a ocupat de aplanarea conflictelor apărute ca urmare a alterității confesionale. Dieta a permis, ca acolo unde se află două grupuri aparținătoare unor confesiuni diferite, cei vizați să aibă libertatea a alege acea confesiune pe care o consideră preferabilă. Conflictul izvorât din folosirea lăcașului de cult a fost rezolvat prin alternanța slujbelor religioase, conform înțelegerii survenite între părți.¹² Aceste prevederi însă au slujit răspândirii Reformei și nici pe departe libertății confesionale a acelor catolici, care au preferat păstrarea credinței vechi. Aceasta mai ales datorită

---

⁹ Hefele–Knöpfler, *A katolikus egyháztörténet tankönyve*, II, Temesvár, 1903, p. 130–133.

¹⁰ Vezi Szilágyi Sándor: EOE, II, p. 302–303, Veszely: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* I, p. 176; Balázs Mihály: *Felekezetiég és fikció. Tanulmányok a 16–17. századi irodalmunkról*, Balassi Kiadó. Budapest, 2006, p. 13.

¹¹ Szakály Ferenc, „A harmadik skizma százada” In: *Vigilia*, 5, (1999), p. 332.

¹² Szilágyi Sándor, EOE, II, p. 218.

lipsei de preoți survenită în 1566, așa cum mai sus am arătat, datorită cărui fapt au fost privați de exercitarea confesiunii lor.

Legile Dietale privitoare la situația confesională dintre 1568-1571 sunt considerate ca fiind documentele de bază ale libertății confesionale din Transilvania. Adevărat că acestea au asigurat un anumit tip de toleranță și libertate confesională în Principatul eterogen din punct de vedere etnic și confesional, dar acestea aveau ca efect îndeosebi solidificarea Reformei în regiune.

Toleranța religioasă transilvăneană era în concordanță cu puterea princiară, care se întemeia pe dorința ca pe lângă proprietățile princiare și cele ale trezoreriei să nu fie nici o proprietate comparabilă ca mărime și valoare cu aceasta. Viziunea princiară se referea atât la proprietățile nobiliare sau la cele ecleziastice. Avera trezoreriei transilvănene a fost cea confiscată de la Episcopiile romano-catolice de Alba Iulia și Oradea în 1556. Exercițarea și efectele puterii princiare depindea de măsura în care supușii erau divizați social și confesional. Din acest punct de vedere a fost în interesul lui Ioan Sigismund, ca în această regiune, să ajute cât mai grabnic solidificarea și formarea identităților protestante. Este important și faptul, că nobilimea transilvăneană a fost mult mai aservită puterii princiare, ca și nobilimea din Ungaria – Habsburgilor. Nobilii transilvăneni au votat rând pe rând, fără împotrivire legislația ecleziastică, cu ajutorul căreia ridicau în „tranșeele” constituționale, alteritatea diferitelor confesiuni protestante. Pentru prima dată pe evanghelicii luterani (1557), mai apoi pe protestanții helvetici - reformați (1564), iar în 1571, într-o manieră singulară în Europa pe protestanții antitrinitarieni (unitarieni). Pe lângă aceste confesiuni, i-au tolerat până în 1638 pe sabbatarieni, pe anabapțiști și confesiunea greco-orientală (ortodoxă). Aceștia din urmă, chiar dacă nu au avut o legitimare constituțională asimilabilă confesiunilor protestante, au avut dreptul de a-și alege episcopii. Ca urmare diversitatea confesională și divizarea ecleziastică au favorizat puterea princiară, care rămânând fără concurență, a putut să fie extrem de mărinimoasă cu legislația bisericească.¹³ Din aceste motive, legile dietale dintre 1568-1571, denumite „legi ale libertății confesionale”, din punct de vedere romano-catolic pot fi considerate ca fiind aparținătoare libertății confesionale, doar în măsura în care Europa a suferit de pe urma războaielor confesionale, iar Transilvania și-a păstrat o acalmie confesională aparentă. Nu putem vorbi nici de instituționalizarea „celor patru religii recepte”. Cu enumerarea îndeosebi taxativă a confesiunilor recepte ne întâlnim doar la principii catolici Báthori, într-un

---

¹³ Szakály, *A harmadik skizma százada*, p. 332–334.

context istoric diferit, la Dieta din Alba Iulia din aprilie 1595.¹⁴ Ca urmare problema toleranței transilvănene a rămas o tematică vie, dezbătută și contradictorie a cercetării istoriei ecleziastice. Putem afirma fără echivoc faptul că libertatea confesională a fost într-o mică măsură valabilă pentru romano-catolicii transilvăneni. Aceștia au figurat doar nominal între religiile recepte: organizarea și viața lor ecleziastică (în lipsa episcopului, preoților, călugărilor) fiind paralizată.¹⁵

După părerea istoricului Gyula Szekfű pe parcursul secolului al XVI-lea nici măcar toleranță principială nu a fost. Pe parcursul existenței Principatului Autonom al Transilvaniei nu se poate vorbi de libertate religioasă și egalitatea confesiunilor în fața legii. Este adevărat însă faptul că în Principat nu s-a implementat doar conceptul înfloritor de altfel în Europa *cuius regio eius religio*, ci s-a găsit o soluție proprie și tipic transilvăneană prin coabitarea celor patru confesiuni recepte.¹⁶

Părerea lui Szekfű a fost aspru criticată în 1934, pe urma istoricului transilvănean László Kővári de istoricii protestanți: Lajos Rácz, Miklós Asztalos și Pál Török. Aceștia au accentuat semnificația istorică și importanța transilvăneană a ideii de toleranță.¹⁷ Argumentarea părerii lui Szekfű a fost însă urmată și de alți doi istoriografi protestanți importanți: Mihály Zsilinszky și József Pokoly. Zsilinszky a fost de părere că deciziile dietale cu privire la situația confesională de la Turda au fost urmarea unor chibzuiri politice bine întemeiate necesare la păstrarea echilibrului de putere în Principat. Pokoly dezvoltă ideea apariției toleranței ca fiind izvorâtă din caracterul personalității principelui Ioan Sigismund, care trecând de la o confesiune la alta, cea pe care o practica la un moment dat a fost imediat protejată printr-o lege dietală. Existența unei toleranțe principiale nu poate fi acceptată, pentru că nu a avut loc o decizie generală și atotcuprinzătoare a toleranței privitoare la recunoașterea confesiunilor din Principat.¹⁸

---

¹⁴ Balázs, *Felekezetiég és fikció*, p. 28–29.

¹⁵ După încetarea Principatului Autonom al Transilvaniei în Dietă, nobilimea protestantă a mai putut să obstrucționeze aducerea episcopului catolic și a iezuiților în Transilvania. În Dieta din Sibiu care a avut loc în 1692 (la începutul Guberniului) *ordinea celor trei religii*, la răspunsul lor la punctele romano-catolicilor s-au exprimat asupra faptului că *dorința introducerii clerului nerecept, și anume din Societatea Iezuită, și despre chemarea domniei sale episcopul, să se dezică, pentru că noi niciodată nu vom accepta*. Vezi. VESZÉLY Károly, „A klérus missziója a szociális kérdésben” In: *Gyulafehérvári füzetek III/III*, Gyulafehérvárt, 1890, p. 7.

¹⁶ Cf. Szekfű Gyula, „A vallási kérdés Erdélyben” In: *Magyar történet IV.* (ed. Hóman Bálint–Szekfű Gyula), Budapest, 1943, p. 128–134. *Idem.* „Vallási kérdés Erdélyben” In: *Katholikus Szemle*, 1933, noiembrie.

¹⁷ *Protestáns Szemle* 1934, p. 202–203.

¹⁸ Vezi. Figyelő, „Vita az erdélyi toleranciáról” In: *Erdélyi Tudósító XVII*, (1934), p. 391–392.

Manifestările toleranței și intoleranței confesionale în perioada principilor

Reforma nu a lăsat neatinsă nici românii ortodocși. Sașii luterani au fost aceea, care au încercat propagarea protestantismului între români. Cu scopul atingerii țelului lor, au tipărit cărți în limba română în Brașov și Sibiu. Pentru tipărirea volumelor în suportul Reformei l-au invitat la Brașov pe Diaconul Coresi, care a lucrat 23 de ani (1560–1583) în orașul de sub Tâmpa.¹⁹ Coresi a tipărit pentru utilități școlare și bisericești traduceri biblice românești și cărți liturgice. Datorită cererii primarului Johann Benkner a editat în 1561 un Tetraevangheliar (cele patru evanghelii), dealtfel cea mai veche carte scrisă în limba română.²⁰

Pe lângă încercările de Reformă luterană au apărut și cele ale reformaților. La Dieta din 30 noiembrie 1566 din Sibiu, nobilimea transilvăneană a manifestat un interes sporit față de soarta românilor. Au afirmat că „*predicarea Evangheliei să nu fie perturbată în cadrul nici unei națiuni... din semințiile acestui regat să fie șterse rugăciunile la idoli și Cuvântul lui Dumnezeu să fie propovăduit liber, îndeosebi între români, a cui păstori fiind orbi, conduc oameni orbi.*”²¹ În același timp s-a ordonat la nivel administrativ, ca românii transilvăneni „*să dea ascultare numai episcopului lor Gheorghe și preoților aleși de acesta.*”²²

Principele Ioan Sigismund, mai apoi principii familiei Rákóczi au încercat numirea unor episcopi români simpatizanți ai protestantismului și totodată promovau publicarea unor catehisme, cărți de cântece și traduceri biblice în limba română. Prin gestul lor au promovat necesitatea introducerii limbii române, ca limbă liturgică, în locul limbii slavone.²³ În scopul realizării acestui deziderat (pe cheltuiala nobilului reformat Miklós Forró) s-a editat de Coresi un liturghier (1570) iar în tipografia clujeană a lui Gáspár Heltai, cartea

---

¹⁹ Despre catehismul român din 1544 vezi articolul detaliat a lui Jakó Zsigmond, „Az 1544. évi román katekizmus nyomában” In: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976, p. 193–198.

²⁰ Vezi Bitay Árpád, *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése*, Alba Iulia – Gyulafehérvár, 1922, p. 9; Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești*, Vol. I., București, 1928, p. 176; Melles Emil, „Az oláh liturgia kialakulásáról” in: *Katolikus Szemle* vol. XVI, (ed. Mihályfi Ákos), Budapest, 1902, p. 935.

²¹ Szilágyi, EOE, II, p. 326. citat de Balázs, *Felekezeti és fikció*, p. 13.

²² *Ibidem*, p. 327. citat de Balázs, *Felekezeti és fikció*, p. 13.

²³ Împotriva deciziei lui Gheorghe Rákóczi prin care dorea impunerea limbii române în liturghie, s-a împotrivit chiar patriarhul de Constantinopol. Vezi Márton Gyula, *A magyar eredetű román költsónszavak művelődéstörténeti értékelése* In: Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, 1942, Kolozsvár, 1943, p. 352; Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, p. 182.

de cântece bisericești concepute de Gergely Szegedy.²⁴ Din bunăvoința căpitanului cetății din Deva, Ferenc Geszti s-a editat în 1582 renumita *Palia de la Orăștie*, traducerea românească a primelor cărți din Vechiul Testament (Geneza), lucrare care laudă iscusința preoților traducători din Lugoj și Caransebeș. Această traducere este cea mai valoroasă operă literară românească din secolul al XVI-lea.²⁵

Influența majoră asupra literaturii eclesiastice românești din Transilvania și-a atins apogeul în perioada principatului lui Gheorghe Rákóczy I. (1630–1648) și a episcopului-superintendent reformat István Katona Geley (1633–1649). Cel mai răsunător ecou în lumea românească l-a avut *Catechismul Calvinesc* (1642). Acest catehism în judecata mitropolitului Moldovei, Varlaam (1632–1653) a fost „plină de otravă sufletească.”, publicând un volum polemic: *Răspunsuri la Catechismul calvinesc* (1654). Reformații la rândul lor au reacționat prin *Scutul catechismușului* care a fost conceput în apărarea catehismului original și în vederea combaterii reacției ortodoxe. Prin polemica spirituală au crescut și edițiile în limba română.²⁶

Lucrarea cea mai reprezentativă și de căpătâi pentru spiritualitatea română a fost traducerea integrală a Noului Testament din Alba Iulia: *Noul Testament din Bălgrad*. Mai devreme se cunoștea și sub denumirea de „*Biblia lui Rákóczi*” datorită faptului că acest volum a fost tipărit în 1648 cu finanțarea și suportul principelui Gheorghe Rákóczy I. Pentru traducerea Bibliei, principele l-a desemnat pe călugărul Silvestru, dar a fost finalizată de mitropolitul ortodox Simion Ștefan, care a prevăzut ediția biblică și cu prefață.²⁷ Literatura românească de factură protestantă a câștigat grupuri mai mici de aderenți pentru Reformă, dar majoritatea românilor a rămas ortodoxă. Chiar dacă religia românilor, ortodocsia, nu a avut caracterul de religie *receptă*, a avut drepturi autonome, conform cărora începând cu Dieta de la Turda din 1579 au deținut posibilitatea să-și aleagă episcopii.²⁸

---

²⁴ Aceasta este cea mai veche carte românească cu grafie latină.

²⁵ Numele de *Palia* = „vechi”, *palia* = citirea în greacă nouă a cuvântului „vechi”.

²⁶ Bitay, *A román irodalomtörténet*, p. 13.

²⁷ Prefața volumului este des citată: “[...] cuvintele trebuie să fie ca monedele bune, care sunt valoroase și circulă peste tot, așa și printre cuvintele folosite acelea sunt bune pe care le înțelege toată lumea.” Vezi Bitay, „Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt”, In: *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene*, p. 83–103.

²⁸ „Popii valahi, per cine doresc dintre dânșii să aleagă episcop, să o facă liber.”. Vezi Veszely, *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I, p. 186.

Toleranța și intoleranța transilvăneană în secolul al XVII-lea

În secolul al XVII-lea situația s-a schimbat. Principele tolerant Gabriel Bethlen și cei mai puțin toleranți (Gheorghe Rákóczy I și II) s-au ocupat într-un mod mai special cu problemele confesionale. Deoarece situația medievală a raportului de cauzalitate dintre stat și biserică nu s-a schimbat major, problema religioasă a rămas pe mai departe în sfera interesului de stat. Principii reformați nu numai că i-au obstrucționat pe romano-catolici (nu au permis călugărilor și episcopului să vină în Transilvania), dar au întreprins niște măsuri drastice și față de unitarieni și sabbatarieni: „*Sistemul celor patru religii recepte, după nașterea acesteia, în secolul ce a urmat, în loc să se dezvolte în direcția libertății și egalității confesionale, a menținut cu o disciplină de fier diferențierile, și mai mult decât atât, situația vechilor religii recepte le-a agravat mai mult decât anterior. În loc de o mai mare egalitate în secolul al XVII-lea, a promovat încremenirea confesiunilor în inegalitatea acestora, promovând noi discrepanțe între ele. Toate acestea au fost promovate în folosul unei singure confesiuni, a cărui discipol a fost capul țării, principele.*”²⁹

În sistemul celor patru religii recepte, formal nu s-a întâmplat nici o schimbare esențială, dar importanța confesiunii reformate a crescut în defavoarea celorlalte religii. Explicația acestei atitudini poate fi sesizată în spiritualitatea vremii promovată de relațiile confesionale inter europene. Dacă acceptăm ideea, că Transilvania în secolul al XVII-lea a devenit o mică putere europeană, atunci trebuie să concludem că asemenea Europei și aici absolutismul regal-princiar a putut deveni o realitate. Principii reformați, asemenea unor domnitori absolutiști (ex. francez, englez, maghiar etc.), fortificarea țării au sesizat-o prin întărirea propriei confesiuni dominante.

În Europa ca urmare a războaielor confesionale viața politică și socială s-a transformat, efecte care s-au făcut resimțite și în sfera vieții confesionalului. Cei care cărmuiau destinele unei țări, nu s-au mai ridicat deasupra unor idealuri trans-naționale, ci și-au construit politica pe rațiunile pragmatice de stat, îndeosebi pe cele de natură economică. Chiar dacă spre mijlocul secolului s-au terminat dezbaterile și războaiele religioase, în practică principiul *cuius regio eius religio* a fost pus în practică cu deosebită consecvență. Puterea fără de margini a domnitorului a influențat aspecte diverse ale vieții supușilor, implicându-se în diversele aspecte ale vieții cotidiene, inclusiv în viața spirituală-bisericască.

Discipolii teoriei de stat au promovat agresiv ideea că domnitorul și-a dobândit puterea de la Dumnezeu și nu de la popor. Din această cauză numai

---

²⁹ Szekfű, *A vallási kérdés Erdélyben*, IV, p. 136.

Lui îi datorează explicații și responsabilitate.³⁰ Legea a fost aceea, pe care a agreat-o domnitorul. Nu există Parlament, iar dacă acesta există, este pentru simplul fapt ca să accepte voința domnitorului absolut, și să o certifice ca fiind validă. În virtutea acestei ideologii toată țara este „în proprietatea lui”, el deține toate bunurile, inclusiv cele bisericești. El este în măsură ca să împartă privilegiul la orice nivel. Optica și practica absolutistă general europeană desigur nu i-a ocolit nici pe principii transilvăneni. Toleranța religioasă a lui Gabriel Bethlen (1613–29) a fost mult citată de istorici, și nu fără motiv. Politica lui religioasă a fost mai tolerantă decât cea a predecesorilor sau a urmașilor săi. Ca un politician realist însă, nici el nu a întreprins nimic mai mult pentru catolici, decât ceea ce i-a fost impus de circumstanțe. În curtea sa nu s-a putut lipsii de prelații catolici școliți în străinătate din perioada familiei Báthori.³¹ Este o certitudine faptul că Bethlen a înapoiat catolicilor o serie de lăcașuri de cult.³² Modul de folosire a unei biserici, principele a încercat să o rezolve într-o manieră generală în 1615. Acolo unde întreaga comunitate dintr-o localitate este de o confesiune, folosește o singură biserică, susține financiar un singur preot, și administrează în întregime un bun bisericesc, în cazul convertirii, nu sunt motive ca acestea să fie schimbate.³³ Problema adevărată a fost cauzată de conflictele religioase din localitățile unde locuitorii erau de confesiuni diferite, deci exista o situație mixtă. În scopul rezolvării diferendelor Bethlen, la Dieta din Cluj susținută între 27 septembrie și 13 octombrie, 1615, a reușit înnoirea unei vechi decizii dietale uitate, conform căreia: în satele mixte confesional, biserica, susținerea financiară a preotului (quarta- ¼ din decima datorată Bisericii) și deținerea bunurilor parohiale să fie a acelei comunități, care este mai numeroasă (de ex. la Odorhei a venit catolicilor). Legea nu s-a dezis nici de comunitatea rămasă numeric minoritară, pentru care jurisdicția princiară promitea ajutor financiar și fizic acestora din partea noilor proprietari, care erau obligați ca înaintea primirii dreptului de folosință a bunurilor bisericești să ajute

---

³⁰ Din punct de vedere teologic transcendența lui Dumnezeu este accentuat amintită. În faptele zilnice credeau în prezența aceluși Dumnezeu, care a decis legile naturii, și a cărui voință se manifestă neîngrădit. Monarhia absolută este acea împărăție pământească, care decide legile statului, prin harul lui Dumnezeu, și ca protegitor al legilor divine. Vezi Iványi-Grünwald Béla, „Széchenyi István vallásosságának kérdése” In: *Regnum*, Budapest, 1937, p. 268.

³¹ Horn Ildikó, „Az erdélyi katolikus elit Pázmány Péter korába”. In: *Pázmány Péter és kora* (ed. Hargittay Emil), Piliscsaba, 2001, p. 81–91.

³² Biserica din Cluj Mănăstur, la Florești, Baci, Teiuș, Șimleul Silvaniei și Odorhei .

³³ De exemplu unitarienii Atia (Harghita) în 1612 au aderat la catolici și prin aceasta s-au dezis de comunitatea unitariană din Corund. Cei din Corund au dorit să-i constrângă ca să plătească mai departe contribuția exclusiv preotului unitarian din localitate. Cei din Atia au cerut ajutorul principelui, care le-a permis susținerea financiară a propriului preot. Vezi Veszely, *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*, I, p. 289.

la construirea unei case de rugăciuni sau biserici pentru cei care au rămas fără acestea. Chiar dacă această înțelegere a fost una principială, transilvănenii au încercat după aceea să se conformeze soluției oferite.³⁴ Gabriel Bethlen, chiar dacă nu a promovat în acest sens nici o hotărâre dietală, a fost mărinimos cu iezuiții, pe care i-a reprimat la Alba Iulia și Cluj Mănăstur, și le-a permis să înființeze școli catolice.³⁵ Totodată și-a acordat permisiunea, ca romano-catolicii să-și poată răscumpăra bunurile confiscate de ceilalți principii.³⁶ Bethlen a fost extrem de interesat de situația școlilor reformate. La Dieta din 1622 a decis, ca școala (Colegiul) din Alba Iulia, să devină Academie, pentru aceasta identificând acele venituri și domenii, prin care se putea realiza dezvoltarea instituției de învățământ. Suportul acordat învățământului de trezoreria statului transilvănean a permis realizarea unui corp profesoral proeminent și statornic. Au fost invitați profesori academiști eminenți³⁷ și oameni de știință renumiți în cultura maghiară a secolului al XVII-lea (cel mai de seamă fiind: János Csere Apácai³⁸). Aceștia au predat filosofia și teologia, cu scopul pregătirii clerului și după dorința principelui, a nobililor educați.

Semnele toleranței religioase se pot sesiza și în activitatea văduvei principelui Catarina Bethlen de Brandenburg (1629–30) în cazul unor decizii legate de confesiuni. Principesa în secret s-a convertit la catolicism, nobilimea din această cauză, permițându-i accesul la scaunul princiar, doar în cazul unei reconvertiri la reformați. Principesa, chiar dacă a domnit relativ puțin a avut mai multe decizii favorabile romano-catolicismului. Articolul 44 din Dieta din Alba Iulia, susținută la 17 februarie 1630, a decis ca în acele localități, unde romano-catolicii nu au drept de practică religioasă liberă, să se permită, ca din localitatea învecinată, parohul catolic să intre și să spovedească bolnavii, respectiv să boteze după necesități.³⁹

Domnia celor doi principii Rákóczi a fost caracterizată îndeosebi de încercările confesiunii reformate de a devenii religie de stat. Gheorghe Rákóczy I (1630–48) a fost un reformat evlavios, care „cu simplitatea sufletului unui om creștin este atașat propriei confesiuni și la ordinea formală gergerată de aceasta [...] În

³⁴ Bíró, *Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus*, p. 14.

³⁵ Cf. *Ibidem*, p. 12–14.

³⁶ Scrisoarea lui Gergely Vásárhelyi (25 ianuarie, 1618, Viena) custodelui Muzio Vitelleschi SJ în Roma, in: *Erdélyi és Hódoltsági jezsuita missziók*, I/2, p. 305.

³⁷ În anul academic 1622/1623 *Martin Opitz* filolog german; între 1629–1638 *Johann Heinrich Alstedt*, profesorul Universității din Herborn, care a fost și dascălul lui Comenius; între 1630–1648 profesorul din Univeritatea din Heidelberg, *Ludwig Philipp Piscator*; din 1630 până în 1655 teologul german din Nassau, *Johann Heinrich Bisterfeld*. Vezi Mészáros István, *Az iskolaiügy története Magyarországon 996–1777 között*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, p. 327–332.

³⁸ *Ibidem*, p. 332–347.

³⁹ Szilágyi, *EOE*, IX, p. 98.

general a fost avar, dar când era vorba de propria-i confesiune a putut fi mărinimos. Pe propria lui cheltuială a trimis preoți la studii în străinătate, a ridicat școli excelente, profesorii au fost cinstiți și bine plătiți, a procurat cărți și a organizat dispute. A construit biserici, iar în Sárospatak a înființat o tipografie unde a editat cărți, arătând că are o mare afinitate pentru cultură.”⁴⁰ Mărinimia sa însă a rămas tributară vechiului sistem, prin care ajuta doar propria lui confesiune, încercând menținerea romano-catolicismului în „granițele” formate până atunci. A fost deranjat de iezuiți pe care i-a îndepărtat, dar a fost tolerant cu franciscanii activitate cărora a acceptat-o. A fost de acord, cu numirea de către nobilimea catolică a unui vicar episcopal, cu singura condiție ca acesta să nu fie iezuit. Gheorghe Rákóczy al II-lea (1648–60) a încercat să asigure reformatilor nu numai prioritatea între confesiuni, ci să fie singura confesiune din Principat. Religiozitatea lui însă, față de părinți a fost una mai reținută. „El nu a mai fost un calvinist încremenit și rigid, fapt pentru care a atras nemulțumirea tatălui și atenționarea acestuia.” Datorită acestei atitudini a câștigat-o de soție pe catolica ferventă Sofia Báthori (căsătorindu-se la 3 februarie 1643).⁴¹ În curtea principelui Rákóczy au încercat totul, ca să o convertească pe tână principesă la reformați (îndeosebi bătrânul principe și soția acestuia Susana Lórántffy). Tână principesă „a devenit reformată pentru cei din afară, dar în sufletul ei a rămas catolică, și ca atare a rămas atașată învățăturilor vechii sale religii.”⁴² De numele principelui Gheorghe Rákóczy al II-lea este legată nașterea Constituției transilvănene *Approbatæ Constitutiones* (1653), care a certificat situația legislativă existentă.⁴³ Datorită acesteia cele două probleme ardente ale catolicismului au ieșit din nou la suprafață: nu au putut avea în continuare episcop și înnoirea legislației a perpetuat interdicția iezuiților de a intra în Transilvania. În orașe bisericile se aflau în mâinile religiei majoritare (reformate), iar minoritățile religioase a putut cu greu obține biserici, chiar și atunci când doreau să-și construiască lăcașuri de cult prin propria lor putere.

Toleranța și intoleranța transilvăneană în secolul al XVIII-lea

La sfârșitul secolului al XVIII-lea Transilvania și-a pierdut autonomia, ca urmare a acesteia a ajuns sub jurisdicție Habsburgică. Începând cu secolul al XVIII-lea Principatul a fost condus de un guvernator numit de împăratul

---

⁴⁰ Lőcsey Mária, „Báthory Zsófia 1628–1680. Életrajzi vázlat” In: *Történeti Értésítő*, nr. 8, Budapest, 1914, p. 9.

⁴¹ Meszlényi Antal, „Báthory Zsófia élete és végrendelete”, in: *Regnum 1938–1939*, Budapest, p. 187.

⁴² Meszlényi, *Báthory Zsófia élete és végrendelete*, p. 189–191.

⁴³ *Vezi Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*. (Trad. Herlea, A. et alii. Ed. Liviu Marcu), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.

Habsburg acesta fiind totodată și regele maghiarilor. Situația juridică și confesională a Guberniului transilvănean a fost decisă de Viena, prin *Diploma Leopoldinum* elaborată de Leopold I de Habsburg la 16 octombrie 1690 și prezentată stărilor din Dietă ianuarie 1691.⁴⁴ Schimbarea situației politice a favorizat romano-catolicismul și defavorizat celelalte confesiuni protestante. Fideli față de tradiția familiei, dar și din considerente imperiale regii catolici Habsburgi au fost protectorii Bisericii romano-catolice. În perioada domniei Habsburgice a început restaurarea Episcopiei romano-catolice din Transilvania. Înnoirea romano-catolicismului s-a derulat cu restrângerea hegemoniei protestante din regiune, și conform spiritualității vremurilor de atunci, prin convertiri forțate sau alungarea acelor care nu au acceptat reconvertirea la catolicism. Din punct de vedere al istoriei Episcopiei romano-catolice cel mai însemnat moment a fost reprezentat de întoarcerea episcopului romano-catolic în 1716, prin aceasta viața confesiunii catolice intrând în dezvoltarea sa firească. Activitatea pastorală a episcopilor a fost însă puternic perturbată de funcțiile lor laice (au fost secretari - consilieri ai împăratului, membrii în Guberniu și supervizori școlari). Activitatea lor laică a fost exploatată îndeosebi de Maria Tereza. Sub domnia împărătesei Biserica romano-catolică din Principat a devenit puternică. Pe tot teritoriul Principatului s-au construit biserici și școli, s-a dezvoltat activitatea pastorală și s-a intensificat evlavia. Prin exprimările sale oficiale regina a vorbit despre pace confesională, dar prin deciziile sale secrete a îndemnat Guberniul din Sibiu, să încerce îndepărtarea „acatolicilor” din administrație și catolicilor să le asigure întâietate în funcțiile publice. La începutul domniei sale (1744) a revocat prevederile discriminatorii pentru catolici din *Approbatæ Constitutiones*, oferind recompense consistente acelor care se converteau la catolicism.⁴⁵ Acordul privind căsătoriile mixte din punct de vedere religios, le-a supus episcopului romano-catolic din Alba Iulia prin ordonanța din 1751. A reformat administrativ hotarele Episcopiei transilvănene, și a anexat jurisdicției acesteia Prepositura din Sibiu și Decanatul din Țara Bârsei, care până atunci au aparținut de Primatul din Stigoniu (Esztergom).⁴⁶ Mărinimia reginei a fost exprimată prin oferta fundațională, conform căreia a lăsat pentru construirea parohiilor și lăcașelor de cult romano-catolice 434 000 forinți. Funcționarea școlilor catolice a fost asigurată de fondul misionar iezuit din Portugalia (410.492 forinți), care a completat veniturile mănăstirilor transilvănene, destinate aceluiași scop. Administrarea acestor fonduri a fost oferită unei comisii, denumită *Catholica Commissio* în 1767, care a

⁴⁴ Textul maghiar vezi Gyárfás Elemér, *Bethlen Miklós kancellár*, Dicsőszentmárton, 1924, p. 187–192.

⁴⁵ Orfelinatul Terezian din Sibiu a slujit în parte scopul acesta.

⁴⁶ Cf. Miskolczy István, *Bajtay J. Antal*, Budapest, 1914, p. 30–64.

fost înființată în cadrul Guberniului transilvănean.⁴⁷ Sistemul școlilor confesionale catolice din Principat a fost întregit de episcopul romano-catolic Antal Zsigmond Sztojka, care în 1753 a înființat cea mai importantă instituție a Episcopiei: Teologia formatoare de preoți catolici.⁴⁸

Toleranța și intoleranța transilvăneană în cazul unirii românilor cu Biserica Romei

Parte din politica religioasă a Habsburgilor a fost reprezentată de problema unirii românilor cu Biserica Romei. Diploma Leopoldinum a încercat să conserve vechea situație confesională și politică a Principatului. În aceasta nu a figurat ca și religie receptă confesiunea ortodoxă a românilor. Episcopul acestora Teofil Seremi († 1697) a luat știință despre oferta vieneză, că în cazul în care ortodocșii se unesc cu una din religiile recepte, va putea obține acele drepturi de care se bucurau membrii acelei religii recepte. Este firesc, ca după metamorfoza Transilvaniei aceștia au căutat să se apropie de catolici, în primul rând pentru că diferențe dogmatice nu au fost, în al doilea rând din considerente sociale.

În realizarea unirii au jucat un rol proeminent iezuiții Pál Baranyi (1657–1719), parohul iezuit din Alba Iulia, care a luat legătura cu episcopul Teofil Seremi. Unirea a fost vehement contestată de nobilii și preoții protestanți.

Primul sinod al unirii, prin prezența lui Teofil a fost susținut la Alba Iulia în 1697. Episcopul împreună cu 12 protopopi au acceptat deciziile Sinodului din Ferrara-Firenze.⁴⁹ La scurt timp după Sinodul unirii episcopul Teofil a decedat.⁵⁰ Urmaș al acestuia a fost ales Atanasie Anghel († 1713), episcop cu studii la Colegiul Reformat Bethlen din Aiud, care după o perioadă de pregătire a fost sfințit episcop în București. Atât ortodocșii, cât și protestanții sperau ca acesta să nu continue unificarea promovată de predecesorul său. După întoarcerea sa la Alba Iulia, a convocat un sinod nou, unde în 1698 împreună cu 38 de protopopi a întărit unirea religioasă. Acest act a fost acceptat de domnitor (1699), dar Dieta a propus cercetarea acestei decizii sinodale. Din această cauză a fost necesară convocarea „marelui sinod” la care

---

⁴⁷ Bochkor Mihály, *Az erdélyi katolikus autonómia*, Kolozsvár, 1911, p. 310–410.

⁴⁸ Cf. Marton József, *Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig*, Budapest, Márton Áron Kiadó, 1993, p. 73–90.

⁴⁹ 1.) Primatul papal, 2.) Sfântul Spirit este de la Tatăl și Fiul, 3.) existența Purgatoriului, 4.) messa poate fi celebrată atât cu pâine cu azimă, cât și cu cea fără azimă.

⁵⁰ Ciprian Chișe, *Biserica Greco-catolică din Transilvania (1700–1850)*, Presa Universitară Clujană, 2006, p. 66–69, p. 346–347.

au participat 54 de protopopi, 1563 preoți care au semnat în numele poporului român actul confirmării unirii. Atanasie a călători la Viena, de unde s-a întors cu numirea sa oficială de către împărat. Domnitorul a pus în vedere egalitatea în drepturi a preoților uniți cu cei catolici, asigurarea veniturilor episcopale, dreptul de numire a preoților de către episcop și posibilitatea românilor de a accede în funcții publice. Egalitatea preoțimii greco-catolice cu celelalte confesiuni a fost realizată doar de Maria Tereza prin legile din 1744.⁵¹

Concluzii

Aceste aspecte ale istoriei ecleziastice, chiar dacă sunt doar câteva aspecte, din ansamblul istoriei bisericești, sunt, credem suficiente, pentru a ne sugera acele cauze, care au generat motilitatea toleranței și intoleranței confesionale transilvănene. În fiecare din perioadele istorice pe care le-a traversat Transilvania devenită între timp „*Babelul religiilor*” vom recunoaște deopotrivă manifestări ale toleranței și intoleranței. Cu toate că s-a discutat relativ mult despre definirea juridică a conceptului de „*libertate religioasă*”, până acum cercetarea nu a exploatat îndeajuns această problemă istorică. Este deci necesară o nouă dezbatere și confruntare, echilibrare a diferitelor poziții confesionale. Societatea și biserica a rămas în relații strânse în perioada cercetată, și situația nu a fost schimbată nici de marea metamorfoză socio-religioasă transilvăneană. Jurisdicția statală a fost îmbibată cu legi confesionale, dar care asigurau populației cadrul confesional propice.

Suntem de părere că intoleranța transilvăneană nu a fost influențată de componentele etnice ale populației de pe teritoriul său, ci mult mai mult de diversitatea și tendențiozitatea confesională din cadrul aceleiași națiuni. În cadrul Transilvaniei eterogene din punct de vedere etnic – luând în considerare și confesionalul- găsim exemple notabile ale manifestării toleranței religioase. Exemplu în acest sens fiind editarea primei cărți românești de un primar luteran sas, principii protestanți care au promovat introducerea limbii române în liturghiile ortodoxe, iezuitul român Gheorghe Buitul care a păstorit romano-catolici maghiari, trezorierul catolic maghiar István Apor care a promovat și susținut unirea românilor cu Biserica Romei și am putea continua cu multe exemple asemănătoare. Catalizatorii intoleranței au fost - îndeosebi din considerente politice-oamenii puterii. Întotdeauna acea confesiune ajungea să fie dominantă politic, care deținea și scaunul princiar. General vorbind, aproape întotdeauna privilegiile confesiunii erau date de confesiunea principelui regnant, iar pierderea privilegiilor era în consonanță cu pierderea

---

⁵¹ *Ibidem*, p. 347–349.

puterii princiare. Astfel în secolul al XVII-lea reformații au fost aceea, care au fost beneficiarii suportului statal, iar în secolul al XVIII-lea credincioșii romano-catolicii. Față de confesiunea privilegiată, cei care au aparținut acelor confesiuni care nu au mai fost privilegiate, sunt - chiar și astăzi - îndreptățite să se plângă de intoleranță și lezare de drepturi pentru secolele discutate. Subiectul confesional din istoria ecleziastică a secolelor XVII-XVIII, poate fi adeseori extrem de sensibil, dar în contextul unei abordări corecte și obiective este pe lângă un remediu și o posibilitate a adâncirii sensului toleranței religioase.